

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Министерство образования и науки Республики Казахстан

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы
Национальная академия образования им. И. Алтынсарина

**БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕ ШАРШАУ, ГИПОДИНАМИЯ,
ДИСТРЕСС СИЯҚТЫ ДЕЗАДАПТАЦИЯЛЫҚ КҮЙЛЕРДІҢ
ҚАЛЫПТАСУЫН БОЛДЫРМАУ**

Әдістемелік ұсыныстар

**ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ У ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ
ДЕЗАДАПТАЦИОННЫХ СОСТОЯНИЙ: ПЕРЕУТОМЛЕНИЯ,
ГИПОДИНАМИИ, ДИСТРЕССА**

Методические рекомендации

Астана
2015

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми кеңесімен баспаға ұсынылды (2015 жылғы 17 сәуірдегі № 3 хаттама)

Рекомендовано к изданию Ученым советом Национальной академии образования им. И. Алтынсарина (протокол № 3 от 17 апреля 2015 года)

«Балалар мен жасөспірімдерде шаршау, гиподинамия, дистресс сияқты дезадаптациялық күйлердің қалыптасуын болдырмау». Әдістемелік ұсыныстар. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2015. – 17 б.

«Предотвращение формирования у детей и подростков дезадаптационных состояний: переутомления, гиподинамии, дистресса». Методические рекомендации. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2015. – 16 с.

Әдістемелік ұсыныстарда қазіргі заманғы балалар мен жасөспірімдерде әртүрлі дезадаптациялық жағдайлардың алдын алу бойынша психологиялық-педагогикалық жұмыстардың тұжырымдамалық негіздері анықталған. Мектеп оқушыларында дезадаптацияның пайда болу себептері мен дезадаптациялық жағдайдағы балаларды тәрбиелеу жұмыстарының ерекшеліктері қарастырылған.

Білім беру мекемесінде балалар мен жасөспірімдерде дезадаптациялық жағдайдың алдын алу бойынша диагностикалық және профилактикалық іс-шараларды ұйымдастыру және жүргізу бойынша кеңестер әдістемелік құралда ұсынылған.

Әдістемелік ұсыныстар мұғалімдер, тәрбиешілер, мектеп психологтары, әлеуметтік қызметкерлерге және мектеп дезадаптациясын алдын алу проблемасына қызығушылығы бар барлық адамдарға арналған.

В методических рекомендациях определены концептуальные основы психолого-педагогической работы по предотвращению у современных детей и подростков различных дезадаптационных состояний. Рассмотрены основные причины возникновения дезадаптации у школьников и выделены особенности воспитательной работы с детьми, находящимися в дезадаптационном состоянии.

Представлены практические рекомендации для организации и осуществления профилактической и диагностической деятельности в образовательном учреждении по предотвращению формирования у детей и подростков дезадаптационных состояний.

Методические рекомендации предназначены для учителей, воспитателей, школьных психологов, социальных работников и всех, интересующихся проблемами предотвращения школьной дезадаптации.

© Ы. Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2015

© Национальная академия образования
им. И. Алтынсарина, 2015

Кіріспе

Қазақстанда 90-шы жылдардың басында басталған саяси және әлеуметтік-экономикалық өмірде жасалған реформалар елдегі тек прогрессивті құрылымдық өзгерістерге жеткізіп қана қойған жоқ, сонымен қатар қоғамдағы өмір жылдамдығына байланысты, әр түрлі әлеуметтік мәселелердің күшеюіне әсер етті.

Осындай әлеуметтік мәселелерге қазіргі балалар мен жасөспірімдерде кездесетін дезадаптациялық процестің негізінде, мінез-құлқындағы кемшіліктер мен негативті психикалық жағдайдың орын алған, негізінде дезадаптациялық процестер бар проблемалар жатады.

Мектеп дезадаптациясы әлеуметтік дезадаптацияның бір бөлшегі бола тұра, қазіргі кезде біздің қоғамымызда балалар мен жасөспірімдер арасында кең таралған құбылыс, ал бұл осы қоғамның ары қарай дамуына негативті әсер етеді, себебі әлеуметтік бейімділік адамның интегралдық көрсеткіші болып табылады, осы көрсеткіш адамның белгілі қоғамдағы биоәлеуметтік қызметтерді орындай алу қабілеттілігін байқатады. Мұндай функцияларға адамның өзін және қоршаған адамдармен қарым-қатынасты жүргізу және қабылдаудың адекватты жүйесі, қоғамдық пайдалы еңбекке қабілеттілік, оқуға, өзінің жеке қызығушылықтары демалысын ұйымдастыру, басқа адамдардың сізден күтетін іс-әрекеттеріне дұрыс әрекет ете білу [1].

«Дезадаптация» термині психологиялық-педагогикалық ғылымда әлеуметтік-психологиялық немесе әлеуметтік-педагогикалық құбылыс ретінде баланың оқуда табысқа жете алмауы деп түсіндіріледі, оның сыртқы қоғамның білім беру мекемелерімен субъективті қақтығыстық жағдайлардың әсерінен, олардың қойған талаптарын орындай алмауы. Баланың білім беру процесіндегі табысқа жете алмауы, оған жақын адамдармен қарым-қатынаста болған мәселелер тұлғаның әлеуметтік-психологиялық даму процесіне едәір әсер етеді [2].

Балалар мен жасөспірімдердің білім беру мекемелеріндегі дезадаптациялық жағдайлардың алдын алу шараларын ұйымдастыру барысында дезадаптациялық жағдайлардың тууына әсер ететін негізгі факторлар: білім алу барысындағы қиыншылықтар, отбасылық дисфункция, нервтік-психикалық аурулар, мінез-құлқындағы девиация, сонымен қатар заманауи білім беру кеңістігіндегі теңсіздіктерді ескеру қажет.

Осыған байланысты қазіргі кезде әлеуметтік дезадаптацияның шығу факторлары мен оның байқалу сипаттамалары ғана емес сонымен қатар, оның білім беру мекемелеріндегі балалар мен жасөспірімдерді одан сақтандыру шараларын тиімді жүргізу әдіс-тәсілдері де маңызды рөл атқарады. Алдын алу шараларының негізгі ойы, дезадаптациялық жағдайды қалыптастыратын әлеуметтік келеңсіз жағдайларды жою және мектеп оқушыларының психологиялық денсаулығын сақтау үшін қажет заманауи іс-шараларды психологиялық-педагогикалық жұмыстарды қолдану арқылы жүзеге асыру.

1 Балалар мен жасөспірімдерде шаршау, гиподинамия, дистресс сияқты дезадаптациялық күйлердің қалыптасуын болдырмау

Қазақстан Республикасындағы заң актілерінің мазмұнына сәйкес балалардың жағдайын жақсарту бойынша мемлекеттік әлеуметтік саясаттың негізгі бағыттарына олардың тәрбиеленуін қамтамасыз ету, білім беру және дамыту, өмірдегі қиын жағдайларға тап болған балаларды қолдау білім беру мекемелеріндегі барлық деңгейдегі балалардың психологиялық қауіпсіздіктерін қалыптастыру жағдайын жасау жатады. Берілген бағыттарды тәжірибе жүзінде жүзеге асырудағы құқықтық актілер төмендегідей нормативтік құжаттармен іске асырылады:

- БҰҰ-ның бала құқығы туралы конвенциясы;
- ҚР-ның «Білім туралы» заңы;
- ҚР-ның «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары» туралы заңы.

Білім беру процесі білім алушылардағы шаршау, гиподинамия, дистресс сияқты дезадаптациялық күйлерді болдырмау психологиялық-педагогикалық жұмыстармен бірге жүруі керек.

Бейімделу – бұл білім алушылардың белсенді түрде оқытудың жаңа талаптарын өз қажеттіліктері мен мүмкіндіктеріне сай меңгеруі [3].

Әлеуметтік дезадаптацияның жағдайы баланың әлеуметтік және тұлғалық дамуындағы мәселелерімен сипатталады, бұндай мәселелер отбасы, мұғалімдер және құрдастарымен өзара қарым-қатынастарға теріс әсер етеді.

Сонымен қатар, әлеуметтік дезадаптация іс-әрекет және қарым-қатынастар саласында сатылай дамиды [3].

Осылайша әлеуметтік және психологиялық-педагогикалық қолайсыз жағдайларда, білім беруде балалар мен жасөспірімдердегі дезадаптацияның қалыптасуы өзінің құрамына бес өзара байланысты деңгейлерді еңгізеді: оқудағы бастапқы қиындықтар; біліміндегі мәселелер; бір немесе бірнеше пәндер бойынша бағдарламаны меңгеруде үлгермеу; жалпылай немесе жартылай нашар оқуы; оқудан бас тарту; сабаққа бармау және т.б.

Әлеуметтік қарым-қатынастар саласында дезадаптацияға теріс әсер ететін келесідей бес деңгей бар:

- 1) бала мен ата-ана, мұғалімдер арасындағы қарым-қатынастағы жайсыздық;
- 2) баланың үлкендермен қарым-қатынаста мәнді кедергілердің пайда болуы;
- 3) өзара қарым-қатынаста эпизодтық конфликтілік жағдайлардың болуы;
- 4) араласатын әріптесімен жүйелі конфликтілері;
- 5) баланың жеке басы үшін маңызды қарым-қатынастардың үзілуі [2].

Жоғарыда аталып өтілген дезадаптацияның нәтижелерінен басқа, балалар мен жасөспірімдер мінез-құлығында жағымсыз жақтар пайда болуы мүмкін, тұлғаға тән мінез-құлықтар деформациясы, оның соматикалық және психикалық денсаулығының өзгеруі.

Балалар мен жасөспірімдердегі дезадаптация әр түрлі әлеуметтік рөлдерді

менгеруге байланысты, мектеп пен отбасы сияқты, оқудағы бағдарламалар, осы сияқты әлеуметтік институттардың нормалары мен талаптарын орындауда байқалады.

Оқудағы табыстардың жүйелі түрде болмауы, баланың жақын адамдарымен конфликтілік жағдайларының күшеюі, баланың психологиялық жағдайына айтарлықтай теріс әсер етіп, зиянын тигізеді. Оқуда үнемі сәтсіздіктерге ұшырау ол үшін оқудың маңызын жоғалтады, сондықтан ол өзі табысқа жететін нәрсемен айналысуды қалап басқа нәрселермен айналысып өзін басқа қырдан көрсеткісі келеді (әуестенуі, спортпен айналысу, заңсыз жасөспірімдер топтары және т.б.) [4].

Деадаптацияның құрылысында келесі негізгі компоненттерді ерекшелеуге болады: танымдық, эмоциялық-тұлғалық және мінез-құлықтық (1-кесте).

1-кесте – Деадаптацияның компоненттері

Деадаптацияның компоненттері	Мазмұндық сипаттамасы
Танымдық	Оқудағы қиындықтар, танымдық процестердің қалыптаспауы немесе қабылдау деңгейінің төмендігі, жеке пәндер бойынша үлгерімнің төмендігі
Эмоциялық-тұлғалық	Мұғалімдерге, жеке пәндерге және барлық оқу процесіне жағымсыз қарым-қатынас
Мінез-құлықтық	Оқу тәртібін бұзу, мұғалімдер мен құрдастарымен біріккен іс-әрекет жасаудағы мінез-құлқы

Балалар мен жасөспірімдер арасында деадаптациялық жағдайлардың қалыптасуына әсер негізгі себептерге мыналарды жатқызуға болады:

- психофизиологиялық және танымдық факторлар: темпераменттің жеке-дара ерекшеліктері, шектен тыс мазасыздық, өзіндік белсенділіктің төмендігі, байқағыштығы, ойлауы, есте сақтау қабілеті және оқыту тәрбиелеу процесінің талаптары, психологиялық және физиологиялық денсаулықтың бұзылуы;

- әлеуметтік: баланың рөлдік орнының өзгеруі, баланың жаңа мектеп талаптарын меңгеруі, оқу талаптарының көпқырлылығы, оқу бағдарламаларының деңгейінің күрделенуі, интеллектуалдық және психоэмоционалдық жүктеменің өсуі, ата-ананың балаға қарым-қатынасындағы орнының өзгеруі, күн тәртібінің өзгеруі және т.б. [5].

Балалар мен жасөспірімдерде деадаптацияның алдын алудың психологиялық-педагогикалық жұмысында екі негізгі стратегиялық мақсат жүзеге асырылуы тиіс:

1) балалардың барлығын мектепке бейімдеу;

2) білім алушыларда деадаптациялық жағдайлардың алдын алу жұмыстары.

Балалар мен жасөспірімдерде деадаптацияны алдын алу жұмыстары – жеке-дара сипатта жүргізілуі қажет, нақты оқушының деадаптациясына жан-жақты талдау жасау керек, бұлар оқушының өзінің психикалық жағдайымен қаншалықты байланысты болса, қоршаған әлеуметтік-білім беру ортасының

талаптарына да солай сәйкес болуы қажет [6].

Білім алушылардағы дезадаптациялық жағдайлардың алдын алу шаралары бойынша нақты алгоритм бар, оның құрамы келесі негізгі сатылардвн тұрады (сурет 1) [7]:

1-сурет – Білім алушыларда дезадаптациялық жағдайлардың алдын алу шаралары

Диагностикалық жұмыстарды жүргізуде уақыттың шектеулілігін ескеру қажет, себебі төменгі сынып оқушыларына диагностика жұмыстарын 30-40 минуттан артық жүргізе алмаймыз, жасөспірімдермен диагностиканы 2 деңгейде жүргізуге болады, әрқайсысының ұзақтығы бір сағаттан көп емес. Білім алушыға жасалған жеке-дара диагностика мынадай сипаттамаларды анықтауға мүмкіндік береді: оқушының мектеп талаптарына бейімделу деңгейі; мектеп оқушысының оқу іс-әрекетіндегі өзекті мәселелер шеңбері; оқушының өзіне деген қарым-қатынасы; баланың эмоциялық мінез-құлқына қатысты мәселелер; оқушының өзінің құрдастарымен өзара қарым-қатынасының ерекшеліктері және т.б. оның әлеуметтік статусын анықтау.

Алынған нәтижелер оқу-тәрбиелік коррекциялық жұмыстарды жүргізуде ең тиімді жолдарды таңдауға мүмкіндік береді, балалар мен жасөспірімдерде дезадаптациялық жағдайлардың алдын алу жұмыстарын нақтылау (қатты шаршау, гиподинамия, дистресс), сондай-ақ терең диагностикалық және күшейтілген коррекция жұмыстарын жүргізу үшін «қауіп тобын» анықтау.

2 Деадаптация жағдайындағы балаларды тәрбиелеудің ерекшелігі

Деадаптация жағдайындағы балалардың оқудағы қиындықтары, баланың танымдық қызығушылығының төмендеуіне әкеліп соғады, сондықтан бұндай балаларды тәрбиелеудегі басты қиындықтардың бірі ұйымдасқан біліктерді құрастыру (мысалға, алгоритм бойынша тапсырмаларды өз бетімен орындай алу, дәптер жүргізе алу қабілеті және т.б.) және өзін-өзі басқара білу қабілеттері (өзін-өзі тексеру және өзін-өзі бағалау) [8].

Деадаптация белгілері бар балаларды тәрбиелеу жұмыстарын жүргізген кезде мынаны ескеру қажет, бұндай мектеп оқушысының психикалық жағдайы оқу пәндерінің өзгеруімен, олардың жаңа мазмұны мен талаптарының және сондай-ақ мұғалімдердің өзгеруі оқу-тәрбиелік талаптарға байланысты болады. Жоғары деадаптация жағдайындағы жасөспірімдер мен балаларда коррекциялық әсер ету жұмыстарын жүргізуде жоғары тиімділікті қамтамасыз ететін іс-шаралар: мектепте жеке және топтық оңалту жұмыстары ата-аналармен, мұғалімдермен жүргізу қажет.

Деадаптацияға ұшырау қаупі көбінесе жасөспірім шақта күшейе түседі мектепте оларға мыналарды жатқызуға болады: бірінші сынып оқушыларының бейімделу кезеңі; бастауыштан жоғары сыныпқа ауысатын мезгілде бейімделу кезеңі; кәсіби оқытуға өту кезеңіндегі бейімделу мезгілі (8-9 сынып).

Бірінші сынып оқушыларында мектепке бейімделу мерзімі өте ұзаққа созылады, олардың алдында интеллектуалдық және физикалық қысымның бірден көбеюі байқалады, себебі оларға бұрын сонды өміріне қатысы жоқ жұмыстар жасау жүктеледі.

Келесі тоқырау кезеңі бастауыш сынып оқушыларының жоғарғы сыныпқа өту кезеңі, бұл жерде оқу екі есе қиындап күрделене түседі, сондықтан бесінші сыныпта оқытудың тәртібі өзгеріске ұшырайды [9].

Келесі тоқырау кезеңі кезеңі кәсіби пәндерді оқуға ауысқан кезде байқалады, бұл кезде оқушылардың деадаптацияға ұшырау қаупі жоғарылай түседі себебі, жоғары сынып оқушылары өздеріне бейтаныс, жаңа әлеуметтік білім беру ортасына түседі.

Мұндай тоқырау кезеңдерінде барлық жасөспірімдер мен балаларға жүйелі түрде қолдау көрсету қажет, олардың ішінде әсіресе, деадаптациялық жағдайға ұшырауға бейім балаларға көп көңіл бөлу қажет. Ондай қолдау мен көмектің бір түрін мектеп мұғалімдері мен ата-аналар бере алады. Осы жайттар бойынша әдістемелік құралдар тәрбиеленушілерге көмек көрсетуде ерекше пайдалы құрал болып табылады, оның көмегімен оқушыларға психологиялық және эмоционалдық денсаулықтарын жақсартуға көмектесеміз, осы арқылы оларға әсер етіп, әрбір баланың танымдық қызығушылығын белсендендіруге болады [10]. Ата-аналар мен оқытушыларда баланың эмоционалдық қиындықтарын түсіну және көмектесу жайлы білімдері болмаса, бұл оқушылардың деадаптацияға тез ұшырауына себеп болады, бұл жайт оларда психикалық тоқырауының күшеюіне әсеретеді, әлеуметтік бейімделу процесі бұзылып, бейсоциалды күйге түседі [11].

Сондықтан балалармен, жасөспірімдермен жұмысты жоспарлы, үздіксіз,

жүйелі және жан-жақты жүргізу қажет (2-кесте).

2-кесте – Деадаптацияға бейім балалар мен жасөспірімдерді қолдаудың психологиялық және педагогикалық моделі

Мақсатты блок	Мақсат: деадаптация жағдайына бейім балалар мен жасөспірімдерді педагогикалық қолдауды ұйымдастыру.		
	Міндеттері:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ балалар мен жасөспірімдерде деадаптация белгілерін анықтау ➤ мектеп деадаптациясының балалар мен жасөспірімдердің танымдық, мінез-құлықтық, мотивация аймағына әсерін зерттеу ➤ оқу жағдайында деадаптацияға бейім оқушыларға педагогикалық қолдау көрсету 	
	Деадаптация жағдайына бейім балалар мен жасөспірімдерді педагогикалық қолдауды ұйымдастырудың принциптері		
Мазмұндық-процессуалды блок	Деадаптация жағдайына бейім балалар мен жасөспірімдерді педагогикалық қолдау жұмыстарын жүргізудің деңгейлері		
	Диагностикалық	Ұйымдастырушылық-дайындық	Коррекциялаушы
	Деадаптация белгілері бар балалар мен жасөспірімдерде әлеуметтік-бағытталған іс-шаралардың мазмұны мен ұйымдастырылуы		
	Әдістер	Формалар	Механизмдер
	Деадаптация белгілері бар балалар мен жасөспірімдерде әлеуметтік-бағытталған іс-шаралардың бағыты мен ұйымдастырылуы		
	Деадаптация жағдайына бейім балалар мен жасөспірімдер мен жұмыс	Деадаптация жағдайына бейім немесе деадаптация жағдайындағы балалар мен жасөспірімдермен жұмыс жасайтын мұғалімдермен жұмыс	Деадаптация жағдайына бейім немесе деадаптация жағдайындағы балалар мен жасөспірімдердің ата-аналарымен жұмыс
	Деадаптация жағдайына бейім немесе деадаптация жағдайындағы балалар мен жасөспірімдерге қолдау көрсетуді жүзеге асырудың педагогикалық талаптары		
Әлеуметтік-орталық	Ұйымдастырушы-мазмұндық	Субъектілі-тұлғалық	
Бағалаушы-нәтижелік	Деадаптация жағдайына бейім немесе деадаптация жағдайындағы балалар мен жасөспірімдерге педагогикалық қолдау көрсету критерилері мен нәтижелілігінің көрсеткіштері		
	Танымдық	Эмоционалдық-тұлғалық	Мінез-құлықтық
	Нәтиже	Баланың тұлғасы, деадаптациядан ада болған кезде, өзін-өзі дамыту мен жүзеге асыру, әлеуметтік ортаға тәніс-әрекеттерді тұрақты бейім стереотипі бар.	

Деадаптация жағдайына бейім балалар мен жасөспірімдерді педагогикалық қолдауды ұйымдастыру келесі принциптер негізінде жүзеге

асырылады:

- психологиялық-педагогикалық қолдау мен көмекті уақытылы және қолжетімді әсер ету;
- балаға деген сеніммен оған ізгі көзқарас, оған деген оң қатынас;
- шынайылық – баланың нақты жағдайдағы іс-әрекеті мен мүмкіндіктерін ескеру;
- жүйелілік – «адам-дүние жүзі» баланы толық қанды осы қоғамның мүшесі ретінде қабылдау;
- жеке-тұлғалық қатынас – баланың бейімделу деңгейіне байланысты мазмұны, формасы және коррекциялық – дамыту жұмыстарының әдіс-тәсілдері, жұмыс мақсаттары, тәрбиелеудің мүмкіндіктері мен орындары;
- тұлғалық қатынас – нақты жасқа сай, алдыңғы қатарлы іс-әрекеттерге сүйену;
- орта тәрбиесі – білім алушылардың мәдениеттілік білім дәрежесін көтеретін және өз-өзін дамыту мен өзін өзектендіруге қолайлы орта жасау [5].

Бұдан басқа, дезадаптация жағдайындағы балалар, жасөспірімдер және ересек адамдар тәрбиелеу шеңберіндегі психолого-педагогикалық қорғау жұмыстары көп қырлы болып табылады, себебі бұл білім беретін мекеменің әлеуметтік бейімделу деңгейі арқылы жас мөлшерлік, гендерлік, психобиографиялық және жеке-дара қатынас арқылы анықталады.

Сондықтан, мұғалімдердің дезадаптация белгілері бар оқушылармен тәрбие жұмыс жүргізу тәртібінде ұйымның ведомствоаралық және тәртіп аралық түрлері болады болады (психологтарды, әлеуметтік қызметкерлерді, суицид бойынша дәрігерлерді, психиатрларды және т.б. белсенді түрде тарту).

3 Балалар мен жасөспірімдерде шаршау, гиподинамия, дистресс сияқты дезадаптациялық күйлердің қалыптасуын болдырмаудың әдістемелік ұсыныстары

Берілген жұмыс шеңберінде педагогтер үшін оқушыларда кездесетін дезадаптациялық күйлердің қалыптасуын болдырмауға арналған бірқатар психологиялық және педагогикалық ұсыныстар қарастырған орынды. Мектеп оқушысының мінез-құлықтық және тұлғалық бейінінің ерекшеліктеріне психологиялық диагностика жүргізу барысында келесі диагностикалық әдістеме кешенін қолдану ұсынылады (3-кесте) [12].

3-кесте – Ұсынылатын диагностикалық әдіс-тәсілдер

Әдістеменің атауы	Мақсат-міндеттері	Қолдануға арналған ұсыныстар
Баланың мектепке бейімделуін эксперименттік бағалау сызба-нұсқасы оқытушылар мен ата-аналарға арналған) И.И. Чиркова	Оқушының бейімделуін бағалауға жағдай туғызатын жүріс-тұрыстық, аффективті және әлеуметтік-психологиялық мінездемені зерттеу (1 сынып)	Негізгі параметрлері сипатталған бланктерді толтырту арқылы жүзеге асырылады. Нәтижелер психологпен және мұғаліммен талданады
Мектептік дезадаптацияны анықтау әдістемесі (Л.М. Ковалева, Н.Н. Тарасенко)	Бастауыш мектеп оқушысының дезадаптация деңгейін анықтау (1 сынып)	Психологтың кезекті талдауы мен мұғалімнің эксперименттік бағасы
ТЗТ (Топтық зияткерлік тест)	Балалардың зияткерлік даму деңгейін анықтайды, және мектептегі оқытудың тиімділігін бағалауда, үлгермеушіліктің себептерін анықтауда және т.б. қолданылуы мүмкін (4-5 сынып)	Жаппай жүргізіледі, дегенмен, дара нұсқада өткізілілуі де мүмкін
Амтхауэр бойынша ақыл-парасаттық тест құрылымы	Оқу-тәрбие әрекеттілігіндегі туындаған мәселелерге байланысты, оқушылардың зияткерлік даму деңгейін және жалпы қабілеттерінің деңгейін анықтау (8-9 сыныптар)	Жаппай жүргізіледі, дара нұсқада өткізілілуі де мүмкін
Жалпы оқу біліктері мен дағдылардың қалыптасқан деңгейін диагносдиagnostикалау (М.Ступницкая әдістемесі)	Жалпы оқу бойынша, зияткерлік, ұйымдастырушылық және коммуникативтік білік-дағдылардың қалыптасқан деңгейін анықтау (5 сынып, 8 сынып)	Педагогтың эксперименттік сауалнамасы түрінде өткізіледі
Т. Стоттың бақылау картасы	Оқушының жүріс-тұрыс ерекшеліктерін анықтау (қолдану арқылы). Оқу және әлеуметтік дезадаптация белгілерінің көрініс дәрежелерін анықтау (5 сынып)	Педагогпен бақылау және жекелеген көріністерді тіркеу әдісі түрінде жүргізіледі
А. Прихожан ілімі бойынша оқу мотивациясын және оқуға эмоционалды қатынасты зерттеу әдістемесі	Оқу жағдайларына байланысты танымдық белсенділікті, жетістікке жету мотивациясының деңгейін, мазасыздану мен ашулану күйлерін диагностикалау.	Жаппай жүргізіледі, дара нұсқада өткізілілуі де мүмкін

«Зияткерлік біліктер мен дағдылар», «Ұйымдастырушылық біліктер мен дағдылар» шкаласы арқылы анықталған, жалпы оқу біліктері мен дағдылардың қалыптасқан деңгейін зерттеу нәтижесінде (М. Ступницкая әдістемесі), кестеде берілген аспектілер бойынша төмен көрсеткіштік оқушылар психолог пен педагогтің ерекше назарын талап етеді (4-кесте).

4-кесте – Оқу саласында дезадаптация белгілері байқалған балалармен жүргізілетін педагогикалық қызмет бағыты

Дезадаптацияның көрініс табатын нұсқалары	Педагогтарға ұсыныстар
<p>Оқу ақпаратын қабылдау барысында дербес әрекеттен алмайды. Жазба түрінде берілетін ақпарат ерекше қиындық туғызады. Оқу ақпаратын талдағанда жаға және бастыны бөлу кезінде үлкен қиындықтарға тап болады. Зияткерлік белсенділік ырғағы мен оның нәтижелілігі едәуір төмен. Мектептің оқу бағдарламасын меңгеруде айтарлықтай қиналады.</p>	<p>Оқу ақпаратының қадамдары (мөлшерленген) көрсетілген және оның меңгерілуін үнемі қадағалайтын бақылау қажет. Ақпаратты зияткерлік өңдеу барысында мұғалім тарапынан қосымша оқытатын, ұйымдастырушылық және ынталандыратын көмек қажет. Логикалық ойлау деңгейін дамыту қажет.</p>
<p>Оқу міндеттерін әрекеттілік мақсат ретінде жете түсіну қиындық тудырады. Іс-әрекеттерінің нақты жоспарын түзбей жұмысқа кіріседі. Қосымша түсіндірулерді қажет ете тұра, анықтаушы сұрақтарды қоймайды. Жүйесіз, импульсивті және бейберекет әрекет етеді. Мұғалім ұсынған жұмыс алгоритмін, байқаусызда өрескел бұзады. Қатемен орындалған жұмысының нәтижесімен қанағаттанады, ал, жұмыс нәтижелерін тексергенде табылған қателерді көрмейді. Қажет болғанда мұғалімнің қосымша көмегіне жүгінуге қабілетсіз, мұндай көмек ұсынылған жағдайдың өзінде оны тиімді қолдана алмайды.</p>	<p>Іс-әрекеттің мақсатын қоя білуге және оны жүзеге асыруда жоспар құруға үйрету қажет. Жұмыс аяқталған соң, балаларды жеке жұмыс нәтижелерін үлгімен салыстыруға, жіберілген қателерді табуға және оларды түзетуге, орындалған жұмыстың негізінде өзін-өзі дұрыс бағалауға итермелеу қажет. Балаларға қосымша ақпаратты қайдан алуға болатынын және онымен қалай дұрыс қолдану керек екенін көрсету керек.</p>

Балалар мен жасөспірімде шаршау, гиподинамия, дистресс сияқты дезадаптациялық күйлердің қалыптасуын болдырмау үшін түзете-дамыту жұмысының негізгі бағыттарына: оқушыларда жалпы оқу біліктері мен дағдыларын дамыту, білім беру бағдарламасын жемісті меңгерту және оқу мотивациясының деңгейін көтеруді жатқызуға болады [13].

Сыныптағы дезадаптацияға бейім оқушылардың тұлғааралық қатынастар барысында, әрекеттестіктің сындарсыз түрлері арқылы танылатын көшбасшылық үшін күрес туындауы мүмкін. Сыныптастарының арасындағы кейбіреуін өз орталарына қабылдамау, тіпті қарсылық танытуы да жиі кездесіп отырады. Бұл мәселе қайта құрылған сыныптық ұжымдарда («құрама» 5 сыныптар, «бейіндік» 8 сыныптар) ушыға түседі, себебі, оқушылар арасында бір-біріне тез үйренісіп кетуге қажеттілік туындайды [14].

Тұлғааралық қатынастар шеңберіндегі әлеуметтік бейімделу

проблемаларын анықтау үшін төменде берілген диагностикалық әдістемелерді мақсатқа сәйкес қолданған дұрыс (5-кесте) [12, 15].

5-кесте – Ұсынылатын диагностикалық зерттеу әдістері

Әдістің атауы	Мақсат-міндеттері	Қолдануға арналған ұсыныстар
1	2	3
Мектеп оқушыларының жалпы оқу білігі мен дағдыларының қалыптасу деңгейін зерттеу (М.Ступницкая әдісі)	Балалардың коммуникативті қабілеттіліктерінің қалыптасу деңгейін анықтау «Коммуникативті біліктер мен дағдылар» блогы (5 сынып, 8 сынып)	Оқушылармен эксперт-тік сұрау түрінде өткізіледі.
К. Роджерс және Р. Даймонд бойынша оқушылардың әлеуметтік-психологиялық бейімделуін зерттеу әдісі	Әлеуметтік-психологиялық бейімделу деңгейін, әлеуметтік-дезадаптация ортасын анықтау (жасөспірімдік жас)	Зерттеу нәтижелері дезадаптацияға бейім жасөспірімдерді анықтауға мүмкіндік береді.
«Адам- жауын астындағы Адам» әдісі	Тұлғаның бейімделу мүмкіндіктері мен стресстік жағдайларға төтеп бере алатын қабілеттерін бағалау (9 жасқа дейінгі балаларға арналған)	Зерттеу нәтижелері баланың әртүрлі сәтсіз жағдайлардағы жүріс-тұрыстық стратегия сипатын, жеке-дара көмектің бағыттылығын айқындауға мүмкіндіктер туғызады.
Эмоциялық-тұлғалық орта		
Филлипстің мектептегі алаңдаушылықты анықтайтын тесті	Мектептік дезадаптациямен байланысты алаңдаушылықтың сипаты мен деңгейін зерттеу (8-14 жас).	Әдістеменің мәтіні берілген бланктерді қолдану арқылы жеке немесе жаппай жүргізіледі.
Р. Кеттелдің тұлғалық сауалнамасы (12Р)	Балалардың тұлғалық мінездемелерін анықтау: зияткерлік қабілеттері «В» факторы, эмоциялық тұрақтылығы- «С» факторы, әлеуметтік-коммуникативті қабілеттері, топтағы жүріс-тұрыс, көшбасшылық қасиеттер- «Е», «Л» факторлары (8-12 жас).	Жеке тестілеу дәптерлерін қолдану арқылы жеке немесе жаппай өткізіледі.
Р. Кеттел тесті (14Р, жасөспірімдік нұсқа)	Тұлғаның полярлы қасиеттерінің көріну қарқындылығының бағалануы: эмоциялық тұрақтылығы – «С» факторы, әлеуметтік-коммуникативті қабілеттері, көпшілдігі, топтағы мінез-құлқы, көшбасшылық қасиеттері «А», «Е» факторлары (13-15 жас).	Гендерлік белгісіне байланысты сараланып (дифференциалдық): ұлдарға және қыздарға арналған сауалнама нұсқалары.

5-кестенің жалғасы		
1	2	3
Р. Жиль әдістемесі	Баланың тұлғааралық қатынастарын және оның тұлғааралық қатынастарды қабылдауын зерттеу (бастауыш мектеп жасы)	Баланың суреттерді ауызша және визуалды қабылдауы және оларды өзінше түсіндіруі негізінде әртүрлі өмірлік жағдайлардағы іс-әрекеттерінің ерекше тұстары анықталады.

Баланың құрбы-құрдастары арасындағы тұлғааралық қатынастар аспектісі бойынша профилактикалық және түзете-дамыту жұмыстарының негізгі бағыттарына келесілер жатады:

- әртүрлі әлеуметік жағдайларда балалар мен жасөспірімдердің өзін-өзі тануын дамыту, өз ұстанымдарына сәйкес адекватты әрекет амалдарын көрсетуге бағыттау;

- әртүрлі тілдесу жағдайларында талдау дағдыларына үйрету;

- тілдесудегі эмоциялық өзін-өзі бақылау дағдыларын меңгерту;

- өздерінің тілдесу тәжірибесіне балалар мен жасөспірімдердің назарын аудартуға жағдайлар жасау;

- балалар мен жасөспірімдерді конфликтілік жағдайларда тиімді өзара көмектесе әрекет жасауға үйрету.

Педагогтермен өзара қарым-қатынас бұзылу сипатты белгілерге келесі көрсеткіштер жатады:

- оқу пәніне қызығушылықтың жоқтығы;

- мұғалімнен қорқу (бала материалды біледі, бірақ жауап беруге қорқады);

- оқу пәні бойынша төмен үлгерім;

- педагог ескертулеріне негативті реакциялар;

- мұғалім назарын аудартуда сылтау іздеу;

- сабақтардан қалу;

- білім тексеру жағдайында денсаулықтың бұзылуы.

Ұсыныс ретінде М.Ступницкаяның «Мектеп оқушыларының жалпы оқу білігі мен дағдыларының қалыптасу деңгейін зерттеу» әдістемесі бойынша диагностикалық зерттеу әдістері ұсынылады (6-кесте) [13].

Жоғарыда аталған мектептік дезадаптациялық күйлерден басқа жасырын сипаттағы формалар да кездесетінін ескеру керек. Жақсы үлгерімді, тәртібі тамаша оқушылардың арасынан да, нақты бір мұғалімнен немесе жалпы мектептен үнемі қорқып қобалжитын балалар кездесетіні құпия емес, бұндай балалардың мектепке барғылары келмейді, қарым-қатынасқа түсу қиындығы байқалады, бейадекваттық өзін-өзі бағалау (көбіне төмен бағалау) тенденциясы қалыптасады.

Мұндай жағдайларда дезадаптациялық күйлерді жою үшін, көрініс тапқан жағдайдың жеке дара себептеріне талдау жасай келе, біршама ерекше түзету педагогикалық бағдарламасын құрған абзал.

6-кесте – Тұлғааралық қатынастар шеңберінде дезадаптациялық белгілері бар балалармен жүргізілетін педагогикалық жұмыстың бағыты

Дезадаптация көріністерінің түрлері	Педагогтерге ұсыныстар
<p>Өңгімелесіп тұрған серіктесіне өз ойын айтып жеткізе алмайды, қойылған сұрақтарға нақты жауап беруге немесе сұрақ құрастыруға қиналады. Пікір таластар туындағанда орынсыз қылықтар жасайды. Өз көзқарасын дәлелдеуде қабілетсіздігін танытады және оны өзгертуде ешқандай қажеттілік жоқ деп санайды. Сыныптық өзара әрекеттестікте ортақ шешімге қарсы тұрады. Өз сұхбаттасының мәртебесін, тілдесу жағдайларының ерекшеліктерін есепке ала отырып, қарым-қатынас процесін оңтайлы құра алмайды.</p>	<p>Пікір сайыстарға қатысуда адекватты әдістерді қолдануға, өз ойын сауатты, орынды, әрі сыпайы жеткізуде өз көзқарасын негіздеуде жалпы ұжымның мақсатымен санаса отырып, әрекет етуге, сұхбат барысында ересектермен (ата-аналармен, педагогтермен т.б.) және құрдас-тарымен әлеуметтік ара қатынасты ұстануды меңгерту қажет.</p>

Қорытынды

Қазіргі таңда еліміздің ең өткір мәселелерінің бірі ретінде танылатын балалар мен жасөспірімдердің жүріс-тұрысындағы бірқатар ауытқушылықтар мен олардың бойында табылған негативті психикалық күйлердің негізінде дезадаптациялық процестер жатқаны белгілі.

Туындаған мәселеге байланысты, маңызды әлеуметтік институттар болып саналатын білім беру мекемелері жағдайында оқушылардың әртүрлі дезадаптациялық күйлерін болдырмауда және оларды педагогикалық түзетуде мақсатқа сәйкес жүйелі еңбектену қажет.

Балалар мен жасөспірімдерде мектептік дезадаптация екі негізгі аспектілерде: іс-әрекеттік және тұлғааралық қатынастар (кұрбы-кұрдастары, ата-аналары мен педагогтар арасында) төңірегінде көрініс табады. Бұл қиындықтар оқу әрекеттілігінде үнемі сәтсіздіктер орнатып, тұлғалық маңызды адамдармен қарым-қатынастық мәселелер туғызады, жалпы айтқанда, бүтіндей тұлғаның әлеуметтік және психологиялық жай-күйіне кері әсерін тигізеді.

Балалар мен жасөспірімдердің әлеуметтік дезадаптациялық мәселелерінің өзіндік ерекше ішкі, тұлғалық және сыртқы аспектілері бар, сондықтан да, білім беру мекемелерінде жүргізілетін психологиялық және педагогикалық жұмыстың оңтайлы жүзеге асырылуы үшін, жұмыс негізінде үш негізгі бағытты ұстану қажет:

– оқушыны психологиялық және педагогикалық тұрғыда қуаттауды қарастыратын, психодиагностика элементтері мен кеңес беру жалғасымы бар, ***балалармен тікелей(жеке және жаппай) жұмыс;***

– оқушылардың әртүрлі жас топтарындағы дезадаптация мәселелерін болдырмауда қызмет ететін педагог мамандардың осы мәселе төңірегіндегі психологиялық сауаттылығы мен мәдениетін көтерудегі ***педагогикалық ұжыммен жұмыс;***

– ата-аналардың психологиялық құзыреттілігін арттыруға бағытталған, балалардың оқуы және ата-аналардың балаларымен қарым-қатынастарының әлеуметтік-коммуникативті мәселелері жөнінде жеке-дара кеңес беру әдісі арқылы жүзеге асырылатын ***мектеп оқушыларының ата-аналарымен жұмыс.***

Тек осындай кешенді амал-тәсілдер ғана, балалар мен жасөспірімдер арасындағы дезадаптациялық күйлерді болдырмауда және оларды түзетуде қажетті психологиялық-педагогикалық жұмыстың тиімділігін арттырады.

Әдебиет

- 1 Казанская В.Г. Подросток: социальная адаптация. – СПб.: Питер, 2011.
- 2 Агеева Л.Г. Социально-психологическая дезадаптация современных подростков и ее причины. – Ульяновск: 2010.
- 3 Шарапановская Е.В. Социально-психологическая дезадаптация детей и подростков. – М.: Сфера, 2005.
- 4 Галушина Э., Комарова О. Игра для подростков «В чем смысл жизни» // Школьный психолог, 2005, № 5.
- 5 Корчуганова И.П. Профессиональное развитие и поддержка педагогов, работающих с детьми «группы риска»: Методическое пособие. – СПб, 2006.
- 6 Крылова Т.А., Струкова М.Л. Социально-педагогические технологии в работе с детьми и семьями «группы риска». – М.: НИИ «Школьные технологии», 2010, - С. 26-52.
- 7 Чепракова Е.А. Разработка коррекционно-развивающих программ. – // Справочник педагога-психолога. Школа. – 2012, № 4.
- 8 Емельянова Е.В. Психологические проблемы современного подростка и их решение в тренинге. – СПб.: Речь, 2008. – 336 с.
- 9 Крылова Т.А. Психологическая поддержка учащихся при переходе в среднюю школу. – // Справочник заместителя директора школы, 2010.
- 10 Круглова Н.Ф., Панов В.И. Психодиагностика и коррекция структуры учебной деятельности младшего школьника. – М.: Изд-во МПСИ, 2004.
- 11 Синягина Н.Ю. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений. – М.: Владос, 2001. – 96 с.
- 12 Микляева А.В., Румянцева П.В. Школьная тревожность: диагностика, коррекция, профилактика. – СПб.: Речь, 2007.
- 13 Голубева Ю. А. и др. Тренинг с подростками: программы, конспекты занятий. – Волгоград. Учитель, 2009. – 206 с.
- 14 Сомова Н.Л. В пятый класс – в первый раз. – СПб: «Каро», 2001.
- 15 Педагогическая психология. Хрестоматия / Сост. В.Н. Кандрашев, Н.В. Носова, О.Н. Щепелина. – СПб.: Питер, 2006.
- 16 Овчарова Р.В. Практическая психология образования. – М.: 2003.

Мазмұны

Кіріспе	3
1 Балалар мен жасөспірімде шаршау, гиподинамия, дистресс сияқты дезадаптациялық күйлердің қалыптасуын болдырмау.....	4
2 Деадаптациялық күйдегі балаларды тәрбиелеу ерекшеліктері	7
3 Балалар мен жасөспірімдерде шаршау, гиподинамия, дистресс сияқты дезадаптациялық күйлердің қалыптасуын болдырмаудың әдістемелік ұсыныстары.....	10
Қорытынды	15
Әдебиет.....	16

Введение

Начавшееся в начале 90-х годов реформирование политической и социально-экономической жизни в Казахстане привело не только к прогрессивным структурным изменениям в стране, но и к обострению различных социальных проблем, обусловленных ускорением ритма жизни в современном обществе.

К одной из таких социальных проблем относятся проблемы, связанные с возникновением у сегодняшних детей и подростков отклонений в поведении и присутствием негативных психических состояний, в основе которых лежат дезадаптационные процессы. Школьная дезадаптация, являясь частью социальной дезадаптации, в настоящее время является достаточно распространенным явлением среди детей и подростков в нашем обществе, которое может негативно сказаться на его развитии в целом, так как социальная адаптированность представляет собой интегральный показатель состояния человека, отражающий его возможности выполнять определенные биосоциальные функции.

К таким функциям можно отнести адекватное восприятие человеком окружающей действительности и самого себя, адекватную систему отношений с окружающими людьми, способность к общественно – полезному труду, обучению, к организации собственного досуга и отдыха, изменчивость поведения в соответствии с ролевыми ожиданиями других людей [1].

Термин «дезадаптация» трактуется как социально-психологическое и социально-педагогическое явление неуспешности ребенка в обучении, связанное с субъективно неразрешимым для него конфликтом между требованиями образовательной среды и ближайшего окружения и его психофизическими возможностями и способностями. Неуспешность ребенка в учебной деятельности, проблемы в отношениях с личностно-значимыми для него людьми негативно сказываются на социально-психологическом благополучии всего личностного развития [2].

При организации профилактической работы дезадаптационных состояний у детей и подростков в образовательном учреждении, следует учитывать, что к основным факторам возникновения дезадаптационных состояний относятся: трудности в обучении, семейные дисфункции, нервно-психические заболевания, поведенческие девиации, несбалансированность современной образовательной среды. В связи с этим особую актуальность приобретает вопрос не только изучения природы возникновения и характерных проявлений социальной дезадаптации, но и определение эффективных путей и средств ее профилактики в детской и подростковой среде образовательных учреждений. Основная идея профилактики заключается в устранении социальных предпосылок, способствующих формированию дезадаптационных состояний и принятии своевременных мер по сохранению психического здоровья школьников за счет реализации специальной психолого-педагогической работы.

1 Предотвращение формирования у детей и подростков дезадапционных состояний: переутомления, гиподинамии, дистресса

В соответствии с содержанием законодательных актов в Республике Казахстан основными направлениями государственной социальной политики по улучшению положения детей являются: обеспечение их воспитания, образования и развития, поддержка детей, находящихся в особо трудных жизненных обстоятельствах и создание условий для обеспечения психологической безопасности детей в образовательных учреждениях всех без исключения уровней. К правовым аспектам практической реализации данных направлений можно отнести такие нормативные документы как:

- Конвенция ООН о правах ребенка;
- Закон РК «Об образовании»;
- Закон РК «О правах ребенка в Республике Казахстане».

Образовательный процесс должен включать психолого-педагогическое сопровождение, направленное на профилактику дезадаптивных состояний обучающихся: переутомления, гиподинамии, дистресса и т.д.

Адаптация – это процесс активного освоения учащимся новых условий обучения с целью приспособления их к своим индивидуальным потребностям и возможностям [3].

Состояние социальной дезадаптации характеризуется проблемами в социальном и личностном развитии ребенка, которые негативно влияют на характер межличностных отношений с семьей, педагогами и сверстниками.

При этом социальная дезадаптация развивается поэтапно в двух сферах – деятельности и в сфере отношений [3].

Так, при неблагоприятных социальных и психолого-педагогических условиях, формирование дезадаптации у детей и подростков в учебной деятельности включает в себя пять взаимосвязанных этапов: первичные трудности в учебе; пробелы в знаниях; отставание в усвоении программы по одному или нескольким предметам; частичная или общая неуспеваемость; отказ от учебной деятельности, т.е. непосещение учебных занятий.

В сфере социальных отношений отрицательное влияние дезадаптации так же может быть представлено следующими пятью стадиями:

- 1) напряженность в отношениях между ребенком и родителями, педагогами;
- 2) образование смысловых барьеров в отношениях ребенка со взрослыми;
- 3) эпизодические конфликтные ситуации в процессе межличностного общения;
- 4) систематические конфликты с партнерами по общению;
- 5) разрыв личностно-значимых для ребенка отношений [2].

Кроме всех выше перечисленных последствий дезадаптации, у детей и подростков могут возникать нарушения поведенческой сферы, деформации характерных черт личности, изменения состояния соматического и психического здоровья.

Дезадаптация у детей и подростков проявляется и в затруднениях,

вызванных необходимостью усвоения различных социальных ролей, учебных программ, норм и требований таких социальных институтов, как семья и школа.

Систематическое отсутствие успехов в учебной деятельности, нарастание напряжения в отношениях с близкими людьми отрицательно сказываются на психологическом благополучии ребенка в целом. В ситуациях постоянных неудач в учебной деятельности, она перестает быть для ребенка значимой, поэтому он начинает искать тот вид деятельности, в которой он был бы более успешен и мог бы раскрыть свой личностный потенциал (досуговая деятельность, занятия спортом, неформальные подростковые группы и т.д.) [4].

В структуре дезадаптации можно выделить следующие основные компоненты: когнитивный, эмоционально-личностный, поведенческий (таблица 1).

Таблица 1 – Структура детской и подростковой дезадаптации

Компоненты Дезадаптации	Содержательная характеристика
Когнитивный	трудности в учебной деятельности, несформированность или низкий уровень познавательных процессов, низкая успеваемость по отдельным учебным предметам
Эмоционально-личностный	отрицательное субъективное отношение к отдельным предметам и обучению в целом, педагогам
Поведенческий	нарушение учебной дисциплины, поведения в сфере взаимодействия с педагогами и сверстниками

К основным причинам формирования дезадаптационных состояний в детской и подростковой среде можно отнести:

- психофизиологические и когнитивные факторы: индивидуальные свойства темперамента, повышенная тревожность, низкий уровень произвольности, внимания, мышления, памяти и поведения, психологическая и функциональная неготовность к условиям и требованиям учебно-воспитательного процесса, нарушения психического и физического здоровья.

- социальные: изменение ролевой позиции ребенка, усвоение ребенком системы новых школьных требований, многообразие учебных требований, повышение уровня сложности программы обучения, увеличение интеллектуальной и психоэмоциональной нагрузки, изменение родительской позиции по отношению к ребенку, нарушение режима и т.д. [5].

В психолого-педагогической работе по предотвращению у детей и подростков дезадаптационных состояний должны быть реализованы две основные стратегические цели:

- 1) содействие адаптации всех детей без исключения к школе;
- 2) профилактика дезадаптационных состояний у учащихся.

Работа по профилактике дезадаптации у детей и подростков - должна носить сугубо индивидуальный характер, с опорой на всесторонний анализ причин дезадаптации конкретного учащегося, которые могут быть связаны с

особенностями как психики самого обучающегося, так и с условиями окружающей социально-образовательной среды [6].

Существует определенный алгоритм работы по предотвращению дезадаптации обучающихся, включающий следующие основные этапы (рисунок 1) [7]:

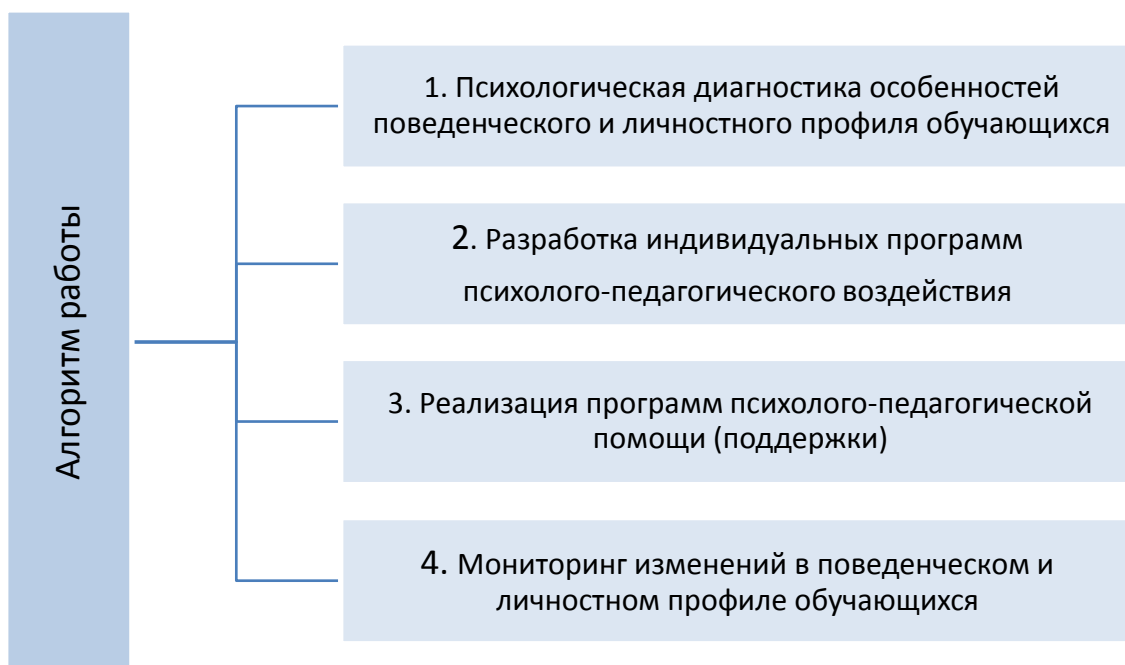

Рисунок 1 – Алгоритм работы по предотвращению дезадаптации учащихся

При проведении диагностической работы следует учитывать временные рамки, так как с детьми младшего школьного возраста диагностика не может осуществляться более 30-40 минут, с подростками возможно проведение диагностики в 2 этапа, продолжительность каждого – не более одного часа. Психологическая диагностика особенностей поведенческого и личностного профиля обучающихся позволяет выявить такие характерные аспекты как: уровень адаптации учащегося к условиям школы; круг актуальных проблем в учебной деятельности школьника; отношение учащегося к самому себе; эмоционально-поведенческие проблемы ребенка; особенности межличностных взаимоотношений обучаемого со сверстниками, т.е. определение его социального статуса.

Полученные показатели позволяют определить наиболее эффективные пути коррекционной работы в рамках учебно-воспитательного процесса, конкретизировать задачи по предотвращению формирования у детей и подростков дезадаптационных состояний (переутомления, гиподинамии, дистресса), а так же выявить «группу риска» для углубленной диагностической и усиленной коррекционно-развивающей работы.

2 Особенности воспитания детей, находящихся в дезадапционном состоянии

Возникающие трудности в учебной деятельности детей, находящихся в дезадапционном состоянии, как правило, способствуют снижению их учебно-познавательной мотивации в целом, поэтому сложности воспитания таких детей и подростков связаны со слабой сформированностью организационных умений (например, умение самостоятельно выполнять задание по алгоритму, умение вести тетрадь и т.д.) и навыков самоконтроля в деятельности и поведении (самопроверки и самооценки) [8].

При проведении воспитательной работы с детьми с признаками дезадаптации, следует учитывать тот факт, что подобное психическое состояние школьников может быть вызвано сменой учебных дисциплин и их новым содержательным наполнением, а так же сменой педагогов и многообразием с их стороны учебно-воспитательных требований к детям. Одним из эффективных приемов при проведении целенаправленного воспитательно-коррекционного воздействия на детей и подростков с высоким уровнем дезадаптации может оказаться проведение индивидуальных и групповых консультаций с информационно-рекомендательного характера с основными субъектами образовательного процесса в школе, т.е. с детьми, родителями, учителями-предметниками.

Риск возникновения дезадапционных состояний у детей и подростков значительно увеличивается в переходные периоды обучения в школе, к которым можно отнести: период адаптации первоклассников к школе; период адаптации к обучению в среднем звене школы; период адаптации на этапе перехода к профильному обучению (8-9 классы).

Адаптационный период у первоклассников представляет собой достаточно длительный процесс, который обусловлен сильным напряжением всех интеллектуальных и физических сил детей, так как с началом обучения в школе перед ними ставится целый ряд задач, не связанных с их жизненным опытом.

Второй кризисный период связан с переходом детей из начальной школы в среднюю, где заметно возрастает учебная нагрузка, так в пятом классе происходит резкое изменение самих условий обучения [9].

Следующий период риска возникновения дезадапционного состояния связан с формированием профильных классов, где старшеклассники оказываются в новой для себя социально-образовательной ситуации.

В данные кризисные периоды необходима организация систематической помощи всем детям и подросткам, а особенно тем из них, кто имеет предрасположенность к проявлению дезадапционных состояний. Одним из вариантов такой помощи может стать педагогическая поддержка, оказываемая школьникам со стороны педагогов и родителей. В рамках настоящих методических рекомендаций она рассматривается как особый вид помощи воспитанникам, обеспечивающий возможность влияния на учащихся с целью поддержания их психологического и эмоционального здоровья, активизации познавательной деятельности каждого ребенка [10]. Отсутствие же у родителей

и педагогов понимания эмоциональных проблем детей и незнание родителями и педагогами методов позитивного воспитательного воздействия может значительно усилить уровень школьной дезадаптации детей и привести в дальнейшем к более серьезным психическим расстройствам, нарушению социальной адаптации и асоциальному поведению [11].

Работа с детьми и подростками должна быть планомерной, последовательной, систематической и всесторонней (таблица 2).

Таблица 2 – Модель психолого-педагогической поддержки детей и подростков, склонных к дезадаптации

Целевой блок	Цель: организация педагогической поддержки детей и подростков, склонных к состоянию дезадаптации		
	Задачи:	<ul style="list-style-type: none"> ➤ выявление признаков дезадаптации у детей и подростков ➤ изучение влияния школьной дезадаптации на когнитивную, поведенческую, мотивационную сферу детей и подростков ➤ осуществление педагогической поддержки учащихся, склонных к состоянию дезадаптации в условиях обучения 	
	Принципы организации педагогической поддержки детей подростков, склонных к дезадаптации		
Содержательно-процессуальный блок	Этапы педагогической поддержки детей и подростков, находящихся в состоянии дезадаптации или склонных к нему		
	Диагностический	Организационно-подготовительный	Корректирующий
	Содержание и организация социально-ориентированной деятельности с детьми и подростками с признаками дезадаптации		
	Методы	Формы	Механизмы
	Направления организации педагогической поддержки подростков, склонных к дезадаптации		
	Работа с детьми и подростками , находящимися в состоянии дезадаптации или склонных к нему	Работа с педагогами , работающими с детьми и подростками, находящимися в состоянии дезадаптации или склонных к нему	Работа с родителями детей и подростков, находящихся в состоянии дезадаптации или склонных к нему
	Педагогические условия реализации поддержки подростков, находящихся в состоянии дезадаптации или склонных к нему		
	Социально-средовые	Содержательно-организационные	Субъектно-личностные
Оценочно-результативный	Критерии и показатели результативности педагогической поддержки детей и подростков, находящихся в состоянии дезадаптации или склонных к нему		
	Когнитивный	Эмоционально-личностный	Поведенческий
	Результат	Личность ребенка, свободная от негативного воздействия дезадаптации, способная к саморазвитию и самореализации, с устойчивыми социально-приемлемыми стереотипами поведения и ориентированная на социально-значимые виды деятельности.	

Организация воспитательной работы с детьми и подростками, находящимися в дезадапционном состоянии в условиях образовательной среды осуществляется на основе следующих принципов:

- доступности и своевременности психолого-педагогической помощи и поддержки;
- гуманизма – веры в возможности ребенка, опоры на положительное в нем;
- реалистичности – учета реальных возможностей и способностей ребенка и конкретной ситуации;
- системности – рассмотрения ребенка как целостного, развивающегося субъекта, являющегося частью более широкой системы «человек-мир»;
- индивидуального подхода – адаптации содержания, форм и способов коррекционно-развивающей работы в зависимости от индивидуальных особенностей ребенка, целей работы, позиции и возможностей самого воспитателя;
- деятельностного подхода – опоры на ведущий вид деятельности, свойственный определенному возрасту детей;
- средового воспитания – организации такой образовательной среды для обучающихся, которая направлена на удовлетворение культурно-образовательных потребностей детей и потребностей в самореализации и самоактуализации [5].

Кроме этого, следует отметить, что процесс психолого-педагогического сопровождения детей и подростков, находящихся в дезадапционном состоянии в рамках воспитательной работы является многоуровневым, так как определяется социальной структурой самого образовательного учреждения на базе возрастного, гендерного, психобиографического и индивидуального подходов.

Таким образом, воспитательная работа педагогов с детьми с признаками дезадаптации так же предусматривает организацию межведомственного и междисциплинарного взаимодействия (активного привлечения психологов, социологов, врачей-суицидологов, психиатров и др.).

3 Методические рекомендации по предотвращению формирования у детей и подростков дезадаптационных состояний: переутомления, гиподинамии, дистресса

В рамках данной работы целесообразно выделить ряд психолого-педагогических рекомендаций для педагогов по предотвращению дезадаптационных состояний у школьников. На этапе проведения психологической диагностики особенностей поведенческого и личностного профиля обучающихся рекомендуется использовать следующий комплекс диагностических методик (таблица 3) [12].

Таблица 3 – Рекомендуемый диагностический инструментарий

Наименование методики	Назначение	Рекомендации по применению
Схемы экспертной оценки адаптированности ребенка к школе (для учителей и родителей) В.И. Чирковой	Изучение поведенческих, аффективных и социально-психологических характеристик, позволяющих оценить адаптированность учащихся (1 класс)	Проводится путем заполнения педагогами (родителями) бланков с описанием основных параметров. Анализ результатов-психологом и учителем
Методика определения школьной дезадаптации (Л.М. Ковалева, Н.Н. Тарасенко)	Определение уровня дезадаптации младших школьников (1 класс)	Экспертная оценка учителем с последующим анализом психологом
ГИТ (Групповой интеллектуальный тест)	Выявляет уровень интеллектуального развития детей и может использоваться для оценки эффективности школьного обучения, изучения причин неуспеваемости и др. (4-5 класс)	Проводится фронтально, возможен индивидуальный вариант
Тест структуры интеллекта Амтхауэра	Выявление уровня интеллектуального развития и уровня общих способностей обучающихся. в связи с проблемами учебной деятельности (8-9 классы)	Проводится фронтально, возможен индивидуальный вариант
Диагностика уровня сформированности общеучебных умений и навыков (методика М. Ступницкой)	Выявление уровня сформированности общеучебных интеллектуальных, организационных и коммуникативных умений и навыков (5 класс, 8 класс):	Проводится с учащимися в форме экспертного опроса педагогов
Карта наблюдений Т.Стотта	Выявление особенностей поведения учащегося (с использованием). Определение степени выраженности признаков учебной и социальной дезадаптации (5 класс)	Проводится педагогом методом наблюдения и фиксации отдельных проявлений
Методика диагностики мотивации учения и эмоционального отношения к учению А.Прихожан	Диагностика познавательной активности, уровня мотивации достижения, состояния тревожности и гнева, связанных с ситуациями обучения	Проводится фронтально, возможен индивидуальный вариант

В результате диагностики уровня сформированности общеучебных умений и навыков (методика М. Ступницкой) по шкалам «Интеллектуальные умения и навыки», «Организационные умения и навыки» особого внимания психолога и педагогов требуют обучающиеся с низкими показателями по данным аспектам (таблица 4).

Таблица 4 – Направление педагогической работы с детьми с признаками дезадаптации в учебной сфере

Варианты проявления дезадаптации	Рекомендации педагогам
<p>При восприятии учебной информации, не могут действовать самостоятельно. Особые трудности вызывает информация, предъявляемая письменно. Испытывают большие затруднения при выделении нового и главного при анализе учебной информации. Темп интеллектуальной деятельности и ее результативность заметно снижены. Освоение школьной образовательной программы значительно затруднено.</p>	<p>Необходимо пошаговое (дозированное) предъявление учебной информации с постоянным пошаговым контролем ее усвоения. При интеллектуальной обработке информации необходима дополнительная обучающая, организующая и стимулирующая помощь учителя. Необходимо развивать уровень логического мышления.</p>
<p>Затруднено осознание учебной задачи как цели деятельности. Приступают к работе, не имея четкого плана действий. Уточняющих вопросов не задают, хотя и нуждается в дополнительных пояснениях. Действуют не системно, а импульсивно и хаотично. Если алгоритм работы предложен учителем, в ходе работы грубо нарушают его, не замечая этого. Завершив задание, часто удовлетворены ошибочным результатом, а при проверке результата, допущенных ошибок не видит. Не способны обратиться за необходимой дополнительной помощью к учителю и даже если такая помощь оказана, не умеют её использовать.</p>	<p>Необходимо обучать умению ставить цель деятельности, разрабатывать план по ее достижению. По завершении работы следует побуждать детей сравнивать собственный полученный результат с образцом, находить и исправлять допущенные ошибки и на этой основе давать самооценку выполненной работе. Следует показывать детям, где можно получить дополнительную помощь и как ею правильно воспользоваться.</p>

К основным направлениям коррекционно-развивающей работы по предотвращению формирования у детей и подростков дезадаптационных состояний: переутомления, гиподинамии, дистресса можно отнести развитие у них общеучебных умений и навыков успешного освоения образовательной программы и повышение уровня их учебной мотивации [13].

В межличностных отношениях в классе среди учащихся, в том числе и среди тех, кто склонен к дезадаптации, может существовать борьба за лидерство, проявления неконструктивных форм взаимодействия. Нередко дети могут «не принимать» в свой круг общения кого-либо из одноклассников и даже отвергать их. Эта проблема обостряется во вновь создаваемых классных коллективах («сборные» 5 классы, «профильные» 8 классы), где появляется необходимость быстрой взаимоадаптации учащихся друг к другу [14].

Для выявления проблем социальной адаптации в области межличностных отношений целесообразно применение диагностических методик,

представленных ниже (таблица 5) [12, 15].

Таблица 5 – Рекомендуемый диагностический инструментарий

Наименование методики	Назначение	Рекомендации по применению
1	2	3
Диагностика уровня сформированности общеучебных умений и навыков школьников (методика М. Ступницкой)	Выявление уровня сформированности коммуникативных способностей у детей, блок «Коммуникативные умения и навыки» (5 класс, 8 класс)	Проводится с учащимися в форме экспертного опроса
Методика диагностики социально-психологической адаптации учащихся К. Роджерса и Р. Даймонда	Выявление уровня социально-психологической адаптированности, определение сферы социальной дезадаптации (подростковый возраст)	Результаты диагностики дает возможность выявить подростков, имеющих склонности к дезадаптации
Методика «Человек-Человек под дождем»	Оценка адаптивных возможностей личности и ее способности противостоять стрессовым ситуациям (дети старше 9 лет)	Результаты диагностики позволяют выявить характер поведенческих стратегий ребенка в различных неблагоприятных ситуациях, определить направленность индивидуальной помощи
Эмоционально-личностная сфера		
Тест школьной тревожности Филлипса	Изучение уровня и характера тревожности, связанной со школьной дезадаптацией (8-14 лет)	Проводится индивидуально или фронтально, с использованием бланков с текстом методики

Продолжение таблицы 5

1	2	3
Личностный опросник Р. Кеттелла (12Р)	Выявление личностных характеристик детей: интеллектуальные способности - фактор «В», эмоциональная устойчивость - фактор «С», социально-коммуникативные способности, поведение в группе, лидерские качества - факторы «Е», «Л» (8-12 лет)	Проводится индивидуально или фронтально с использованием индивидуальных тестовых тетрадей
Тест Кеттелла (14Р, подростковый вариант)	Оценка интенсивности выраженных полярных свойств личности: эмоциональная устойчивость - фактор «С», социально-коммуникативные способности, общительность, поведение в группе, лидерские качества - факторы «А», «Е» (13-15 лет)	Проводится дифференцировано по гендерному признаку: варианты опросника для мальчиков и для девочек
Методика Р. Жилия	Изучение межличностных отношений ребенка и его восприятия межличностных отношений (младший школьный возраст)	На основе вербально-визуального восприятия картинок и их интерпретации ребенком выявляются особенности поведения в различных жизненных ситуациях

К основным направлениям профилактической и коррекционно-развивающей работы с детьми в аспекте межличностных отношений со сверстниками относятся:

- развитие самопознания детей и подростков в различных социальных ситуациях, определения своей позиции и способов адекватного поведения в них;
- обучение навыкам анализа различных ситуаций общения;
- обучение навыкам эмоционального самоконтроля в общении;
- создание условий для обращения детей и подростков к собственному опыту общения;

– обучение детей и подростков навыкам эффективного взаимодействия в конфликте.

Характерными признаками нарушения взаимоотношений с педагогами являются следующие показатели:

- отсутствие интереса к учебному предмету;
- страх перед учителем (ребенок знает материал, но боится отвечать);
- низкая успеваемость по учебному предмету;
- негативные реакции на замечания педагога;
- поиск предлога для привлечения внимания учителя;
- пропуски уроков;
- нарушения состояния здоровья, возникающие в ситуации проверки знаний.

В качестве рекомендации предлагается диагностический инструментарий по методике М. Ступницкой «Диагностика уровня сформированности общеучебных умений и навыков школьников» (таблица 6) [13].

Таблица 6 – Направление педагогической работы с детьми с признаками дезадаптации в сфере межличностных отношений

Варианты проявления дезадаптации	Рекомендации педагогам
Не могут самостоятельно донести до партнеров по общению свои мысли и формулировать ответы на заданные им вопросы, а также самостоятельно формулировать вопросы собеседнику. В ходе возникающих споров ведут себя некорректно. Не способны аргументировано отстаивать собственную позицию и менять ее, т.к. не осознают необходимость этого. При взаимодействии с классом не подчиняются общему решению группы. Не могут строить процесс общения с учетом статуса собеседника и особенностей той или иной ситуации общения.	Необходимо обучать адекватным приемам участия в дискуссии, формировать у детей способность грамотно и корректно обосновывать свою позицию в споре, видеть общую цель группы и действовать в соответствии с нею, удерживать социальную дистанцию в ходе общения со взрослыми (родителями, педагогами и др.) и сверстниками.

Следует учесть, что наряду с описанными проявлениями школьной дезадаптации встречаются и ее скрытые формы, когда при достаточно хорошей успеваемости и дисциплине ребенок испытывает постоянную внутреннюю тревогу и страх перед школой или конкретным учителем, у него отсутствует желание ходить в школу, наблюдаются трудности в общении, формируется неадекватная (как правило, заниженная) самооценка. В таком случае необходима разработка несколько иной коррекционно-педагогической программы по устранению подобных дезадаптационных состояний с опорой на анализ индивидуальных причин их появления.

Заключение

Сегодня к одной из наиболее острых социальных проблем в Республике Казахстан относят проблемы, связанные с возникновением у современных детей и подростков отклонений в поведении и присутствием негативных психических состояний, в основе которых лежат дезадаптационные процессы.

В связи с этим в условиях образовательного учреждения, как в одном из значимых социальных институтов, необходимо вести целенаправленную и систематическую работу по предотвращению у учащихся различных дезадаптационных состояний и их педагогической коррекции.

Школьная дезадаптация детей и подростков проявляется в двух основных аспектах – в деятельности и в сфере межличностных отношений (со сверстниками, родителями, педагогами), что в свою очередь приводит к постоянным неудачам в учебной деятельности и проблемам в отношениях с лично-значимыми людьми и негативно сказывается на социально-психологическом благополучии личности в целом.

Проблема социальной дезадаптации детей и подростков имеет свои специфические внутренние, личностные и внешние аспекты, поэтому психолого-педагогическая работа, проводимая в образовательном учреждении для ее успешного разрешения, должна включать три основных направления:

- непосредственная (индивидуальная и фронтальная) работа с детьми, предполагающая психолого-педагогическую поддержку обучаемых и содержащая элементы психодиагностики и последующего консультирования;

- работа с педагогическим коллективом, заключающаяся в повышении психологической грамотности и культуры педагогов по проблеме дезадаптации в разных возрастных группах учащихся;

- работа с родителями школьников, направленная на развитие психологической компетентности родителей, строящаяся с использованием приемов индивидуального консультирования по вопросам учебных и социально-коммуникативных проблем детей, детско-родительских отношений.

Только такой комплексный подход обеспечивает необходимую эффективность психолого-педагогической работы по предотвращению дезадаптационных состояний у детей и подростков и их коррекцию.

Литература

1. Казанская В.Г. Подросток: социальная адаптация. – СПб.: Питер, 2011.
2. Агеева Л.Г. Социально-психологическая дезадаптация современных подростков и ее причины. – Ульяновск: 2010.
3. Шарапановская Е.В. Социально-психологическая дезадаптация детей и подростков. – М.: Сфера, 2005.
4. Галушина Э., Комарова О. Игра для подростков «В чем смысл жизни» // Школьный психолог, 2005, № 5.
5. Корчуганова И.П. Профессиональное развитие и поддержка педагогов, работающих с детьми «группы риска»: Методическое пособие. – СПб, 2006.
6. Крылова Т.А., Струкова М.Л. Социально-педагогические технологии в работе с детьми и семьями «группы риска». – М.: НИИ «Школьные технологии», 2010, - С. 26-52.
7. Чепракова Е.А. Разработка коррекционно-развивающих программ. – // Справочник педагога-психолога. Школа. – 2012, № 4.
8. Емельянова Е. В. Психологические проблемы современного подростка и их решение в тренинге. – СПб.: Речь, 2008. – 336 с.
9. Крылова Т.А. Психологическая поддержка учащихся при переходе в среднюю школу. – // Справочник заместителя директора школы, 2010.
10. Круглова Н.Ф., Панов В.И. Психодиагностика и коррекция структуры учебной деятельности младшего школьника. – М.: Изд-во МПСИ, 2004.
11. Синягина Н.Ю. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений. – М.: Владос, 2001. – 96 с.
12. Микляева А.В., Румянцева П.В. Школьная тревожность: диагностика, коррекция, профилактика. – СПб.: Речь, 2007.
13. Голубева Ю.А. и др. Тренинг с подростками: программы, конспекты занятий. – Волгоград. Учитель, 2009. – 206 с.
14. Сомова Н.Л. В пятый класс – в первый раз. – СПб: «Каро», 2001.
15. Педагогическая психология. Хрестоматия / Сост. В.Н. Кандрашев, Н.В. Носова, О.Н. Щепелина. – СПб.: Питер, 2006.
16. Овчарова Р.В. Практическая психология образования. – М.: 2003.

Содержание

	Введение	18
1	Предотвращение формирования у детей и подростков дезадаптационных состояний: переутомления, гиподинамии, дистресса	19
2	Особенности воспитания детей, находящихся в дезадаптационном состоянии	22
3	Методические рекомендации по предотвращению формирования у детей и подростков дезадаптационных состояний: переутомления, гиподинамии, дистресса	25
	Заключение	30
	Литература	31

**Балалар мен жасөспірімде шаршау, гиподинамия, дистресс сияқты
дезадаптациялық күйлердің қалыптасуын болдырмау**

Әдістемелік ұсыныстар

**Предотвращение формирования у детей и подростков дезадаптационных
состояний: переутомления, гиподинамии, дистресса**

Методические рекомендации

Басуға **15.04. 2015** қол қойылды. Пішімі 60×84 1/16.
Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 2,0.

Подписано в печать **15.04. 2015**. Формат 60×84 1/16.
Бумага офсетная. Печать офсетная.
Шрифт Times New Roman. Усл. п.л. 2,0.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
«Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы» РМҚК
010000, Астана қ., Орынбор көшесі 4, «Алтын Орда» БО, 15-қабат

Министерство образования и науки Республики Казахстан
Национальная академия образования им. И. Алтынсарина
010000, г. Астана, ул. Орынбор, 4, БЦ «Алтын Орда» 15 этаж